

مقاله

موضوع:

جایگاه محیط زیست در دستورات دینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

یکی از موضوعات مهم جهان معاصر به خصوص پس از دهه 1970 میلادی به این طرف توجه به «محیط زیست» و «مسائل زیست محیطی» است؛ تا جایی که در هر کشور سازمانهایی درباره «محیط زیست» و «مسائل زیست محیطی» به وجود آمده است. متأسفانه پس از انقلاب صنعتی در اروپا و رشد و توسعه بی حد و مرز فناوری تخریب کننده «طبیعت»، محیط زیست در معرض خطر جدی واقع شده که این امر مایه نگرانی جهانیان شده است.

امروزه محیط زیست به سبب سودجوییهای ظالمانه و خودکامگیهای قدرتهای جهان خوار بیشتر از هر زمانی در معرض خطر و نابودی قرار گرفته است. آلودگی های فزاینده خاک، آب و هوا بیش از پیش «محیط زیست» را تهدید نموده و آسیبهای جبران ناپذیری به آن وارد ساخته است.

از میان عوامل مهم نابود کننده طبیعت، می توان استفاده بی رویه از ابزارآلات صنعتی و ادوات نظامی و مواد شیمیایی و سموم نام برد.

امروزه عوامل تخریب کننده طبیعت و محیط زیست چنان رو به گسترش است که از سوی دانشمندان زنگ خطر ویرانی محیط زیست در همه جای جهان به صدا درآمده است.

اکنون این پرسش مطرح است که اسلام به عنوان یک دین کامل و پاسخگو به نیازهای بشر، چه نقشی در حمایت از طبیعت و محیط زیست دارد؟

آیا مسائل زیست محیطی در اسلام مورد توجه قرار گرفته است یا نه؟

این مقاله سعی دارد پاسخ مناسبی برای این پرسش ارائه دهد.

پیش از پرداختن به اصل بحث لازم است تعریفی از «محیط زیست» ارائه و عواملی که نقش تخریبی در «محیط زیست» دارد به طور خلاصه بررسی گردد و سپس به نقش اسلام در حمایت از محیط زیست اشاره شود

محیط زیست چیست؟

محیط زیست، از دو کلمه ترکیب یافته است، یکی «محیط» که واژه ای عربی است، و دیگری «زیست» که واژه ای فارسی است.

«محیط» به معنای مکان و اوضاع و احوال آمده است و آنچه که شخص یا چیزی را احاطه کرده و منشأ تغییر و تحول می باشد. به دیگر تعبیر: محیط فراگیرنده و جای زندگی آدمی است.

واژه «زیست» به معنای زندگی و حیات و زیستن آمده است.

شورای اقتصادی اروپا محیط زیست را این گونه تعریف کرده است: «محیط زیست شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و برونی مربوط به حیات هر موجود زنده می گردد.»

«محیط زیست» به دو مفهوم به کار رفته است: یکی مفهومی است که از علوم طبیعت نشأت گرفته و در آن با جوامع انسانی با بینش اکولوژیک برخورد می شود؛ یعنی مجموعه ای از پدیده های طبیعی و تعادل بین نیروهای رقیب در طبیعت که زندگی یک گروه بیولوژیک را مقید می کند.

مفهوم دوم کلمه «محیط زیست» از علوم معماری و شهر سازی ناشی می شود، و درباره تعاملی است که بین ساختمان، به مفهوم عام، و محیطی که در آن ایجاد می شود (محیط طبیعی یا مصنوعی) وجود دارد.

اهمیت و نقش محیط زیست در زندگی انسان

محیط زیست طبیعی تأثیر شگرفی بر روح و روان آدمی دارد. محیط پاک و آراسته و خرم، زندگی را شاداب و معطر می سازد. شنیدن آواز روح بخش پرندگان، ترنم لطیف جویباران، آهنگ دلربای چشمه ساران، صفای سبز سبزه زاران، نسیم لطیف کوهستان، رقص دلنشین درختان و زیبایی شهر و دیار، همه و همه تأثیر اعجاب انگیزی بر زندگی و حیات انسان دارند. هر کسی از تماشای چنین منظره های زیبایی احساس آرامش و نشاط کرده و امنیت و آسایش را در حیات خویش لمس می کند. بر عکس، آسیب رساندن به محیط زیست و نابودی طبیعت باعث وارد آمدن صدمات و زیانهای جبران ناپذیری به بشریت می شود.

افسردگی و افزایش بیماریهای روحی و روانی انسان امروز بدون ارتباط به آسیب رساندن به محیط زیست نیست. هیچ کس نمی تواند منکر بشود که تخریب محیط زیست تأثیر منفی بر شیوه رفتار آدمیان می نهد، و اثرات ویرانگری بر اخلاق فردی و جمعی جامعه بشری بر جای می گذارد.

قرآن کریم درباره اثر طبیعت می فرماید:

«سرزمین پاکیزه، گیاهش به فرمان پروردگار می روید؛ اما سرزمینهای بد طینت [و شوره زار]، جز گیاه ناچیز و بی ارزش، از آن نمی روید.»

از این آیه مبارک استفاده می شود همان طور که طبیعت و سرزمین پاک در رشد و پرورش بهینه گیاهان مؤثر است، در رشد و تکامل انسان نیز مؤثر می باشد، و همان گونه که از زمینهای شوره زار جز گیاهان بی ارزش نمی روید، محیط آلوده نیز تأثیر منفی و اثرات زیانباری بر تربیت انسان دارد.

امروزه هیچ کس نمی تواند نقش زیانبار جنگهای بین المللی و منطقه ای را در تخریب محیط زیست و اثرات سوء آنها را بر زندگی انسانها منکر شود. جوامعی که محیط زندگی آنها در اثر جنگ و تخریب نابوده شده است، ساکنان آنها دچار انواع بحرانهای روانی و جسمی شده اند. افغانستان یکی از جوامعی است که جنگ، تأثیر عمیقی بر زندگی مردم گذاشته است؛ چنانکه پژوهشگران مرکز کنترل و جلوگیری از بیماری یک سازمان تحقیقاتی پزشکی مستقر در آتلانتای آمریکا در گزارش خود گفته اند: «از هر سه شهروند افغانستان که پانزده سال یا بیشتر سن دارند دو نفر نشانه های افسردگی و سایر ناراحتیهای روانی را از خود بروز می دهند.»

باربارا لویز کاردوزو، از نویسندگان این گزارش، گفته است: «در میان شهروندان افغانستانی میزان بالایی از افسردگی، اضطراب و نگرانی ناشی از ضربات روانی مشاهده می شود.»

این گزارش به خوبی اثرات سوء تخریب طبیعت و تأثیر نابسامانیهای اجتماعی را که بر اثر جنگ در این کشور به وجود آمده است، نشان می دهد و اثرات سوء و زیانبار جنگ را که یکی از عوامل تخریب محیط زندگی انسان است را بیان می دارد.

دور شدن بشر از طبیعت

روند زندگی ماشینی سبب شده که بشر از زیباییهای طبیعت فاصله بگیرد. انسان امروزی رابطه مستقیم با طبیعت را از دست داده است و فقط به وسیله الفاظ بی جان و داستانها و تصاویر بی روح سعی دارد رابطه خود را با طبیعت برقرار کند؛ ولی غافل از اینکه رابطه

غیر مستقیم با طبیعت هیچ گاه اثر رابطه مستقیم را ندارد. آری، انسان امروزی از بهره بردن از طبیعت محروم شده است، و این محرومیت و جدایی، او را با پریشانیها، افسردگیها و انواع رنجها مواجه کرده است.

محیط زیست طبیعی تأثیر شگرفی بر روح و روان آدمی دارد. محیط پاک و آراسته و خرم، زندگی را شاداب و معطر می سازد. شنیدن آواز روح بخش پرندگان، ترنم لطیف جویباران، آهنگ دلربای چشمه ساران، صفای سبز سبزه زاران، نسیم لطیف کوهستان، رقص دلنشین درختان و زیبایی شهر و دیار، همه و همه تأثیر اعجاب انگیزی بر زندگی و حیات انسان دارند.

بشر دور مانده از طبیعت، برای جبران این کمبود به فکر غنای مادی بیشتر افتاده و برای به دست آوردن ثروت، به تاراج طبیعت پرداخته است. از بین بردن بی رویه منابع طبیعی، آلوده کردن هوا و آب و خاک و نابودی گیاهان و انقراض نسل جانوران همه ناشی از سودجوییها و بهره بردن ظالمانه بشر بخصوص قدرتهای جهانخوار در عرصه جهانی است.

عوامل آلودگی محیط زیست

دانشمندان آلودگیهای محیط زیست را به آلودگی هوا، آب، خاک، و آلودگی صوتی تقسیم کرده اند. هر کدام از این آلودگیها نیز معلول عواملی است که در نهایت به سودجوییها و استفاده بی رویه بشر از طبیعت بر می گردد.

نقش اسلام در حمایت از منابع طبیعی و محیط زیست

انسان، اشرف مخلوقات و خلیفه خداوند در زمین است و تمام پدیده های طبیعی برای او آفریده شده است.

خداوند نظر ویژه ای به انسان دارد. آسمان، زمین، دریا و کوه ها را در تسخیر بشر قرار داده تا از آنها به شیوه صحیح و مناسب بهره ببرد؛ چنان که آیات ذیل بر آن دلالت دارد:

«خداوند همان کسی است که دریا را مسخر شما کرد تا کشتی ها به فرمانش در آن حرکت کنند و بتوانید از فضل او بهره گیرید، و باشد که سپاس دارید. او آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است به سود شما رام کرد؛ در این نشانه های مهمی [است برای کسانی که اندیشه می کنند].»

«او خدایی است که همه آنچه را [از نعمتها] در زمین وجود دارد، برای شما آفرید؛ سپس به آسمان پرداخت؛ و آنها را به صورت هفت آسمان مرتب نمود؛ و او به هر چیز آگاه است.»

«او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر شانه های آن راه بروید و از روزیهای خداوند بخورید؛ و بازگشت و اجتماع همه به سوی اوست.»

«و از آیات [عظمت] خدا این است که بادها را به عنوان بشارتگرانی می فرستد تا بخشی از رحمتش را به شما بچشاند و کشتیها به فرمانش حرکت کنند و از فضل او بهره گیرید؛ و امید که شکرگزاری کنید.»

«در آفرینش آسمانها و زمین، و آمد و شد شب و روز، و کشتیهایی که در دریا به سود مردم در حرکتند، و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده، و با آن، زمین را پس از مرگ، زنده نموده، و انواع جنبندگان را در آن گسترده، و [همچنین] در تغییر مسیر بادها و ابری که میان زمین و آسمان آرمیده است، نشانه هایی است [از ذات پاک خدا و یگانگی او] برای مردمی که می اندیشند.»

با توجه به آیاتی که ذکر شد، طبیعت در تسخیر انسان و برای بهره برداری در اختیار او قرار دارد. انسان می تواند با استفاده از تواناییها و خلاقیتهایی که خداوند در سرشت او قرار داده بهترین بهره را از طبیعت ببرد، و با خردورزی دنیا را مزرعه آخرت و سرمایه زندگی اخروی خویش قرار دهد.

«متون مختلف تعالیم اسلامی به انحای گوناگون به طبیعت و عناصر آن و همچنین به فواید و اثرهای آن اشاره نموده اند و در کنار این اشارات به لزوم حفاظت از آن نیز پرداخته اند ... آیاتی از قرآن کریم انسان را مورد سؤال قرار داده و یا او را به دستورهای امر کرده اند که یکی از مصادیق بارز این سؤالات و اوامر می تواند محیط زیست باشد. این در عین حالی است که قرآن کریم به بسیاری از اصول و قوانینی که ضامن بقا و تداوم حیات عالم هستی و حرکت آن به سوی کمال است، اشاره می فرماید که مراعات این قوانین خود مرحله ای از حفاظت از محیط زیست است.»

برای نمونه می توان به موزون بودن عالم هستی و خلق عالم بر اساس توازن اشاره کرد به این معنا که انسان نباید عملی مرتکب شود که سبب بر هم خوردن این توازن و تعادل گردد ... موضوع بعدی اشاره شده در قرآن که تجاوز به آن سبب بر هم خوردن این تعادل محیط می گردد، اندازه و قدر است. به بیان دیگر، در تماس با طبیعت و بهره گیری از منابع آن باید به گونه ای رفتار شود که اولاً؛ قدر و اندازه ملاک عمل قرار گیرد و ثانیاً تغییرات اندازه ها به حدی نباشد که سبب تخریب محیط زیست و از بین رفتن گونه هایی گردد.

حق بودن خلق الهی و یا به باطل و بازیچه آفریده نشدن آنها نیز موضوع مهم دیگری است که به بشر می آموزد تا از انهدام طبیعت و عناصر طبیعی در راههای باطل و بیهوده احتراز نماید.

علاوه بر اینها قواعد فقهی متعددی همچون قاعده «لاضرر»، «ضمان»، «اتلاف»، «تسبیب» و «عدالت» را نیز می توان به عنوان بستری برای حقوق محیط زیست در فرهنگ اسلامی معرفی نمود. مضافاً بر اینکه بسیاری از اصول که بظاهر به عنوان یک ارزش اخلاقی تلقی می شوند و می توانند در قلمروی از حیات مصداق خاص خویش را داشته باشند، مثل قناعت، خودکفایی، احتراز از اسراف و تبذیر و ... نیز پشتوانه های محکمی در حمایت از حقوق محیط زیست هستند.»

از آن جائیکه بشر همواره از معنویت و فرهنگ دینی تأثیر پذیر بوده و زندگی خود را بر اساس آن استوار نموده و کوشش کرده است تا جایی که برای او امکان دارد اصول زندگی خود را بر اساس دین مبین اسلام اعیار سازد تحقیقات دانشمندان علوم دینی در جهان نشان می دهد که تمامی ادیان الهی به حفاظت از محیط زیست توجه داشته اند، اما دین اسلام دستورات مشخص و مؤکدی در این راستا دارد. بررسی متون و مستندات مختلف دین اسلام، نشانگر وجود دیدگاه های مشخصی در راستای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی است اسلام بین انسان و محیط زیست، جدایی قائل نیست و آنها را مکمل یکدیگر می داند، از این رو دین اسلام کامل ترین سفارشات را برای حفاظت از محیط زیست دارد و تمامی جنبه های انسانی را در ارتباطی هماهنگ و موزون با مسیر الهی، در قرآن کریم به تصویر کشیده است. و انسان را متوجه آن می کنند از محیطی که در آن زیست می کند حفاظت کند در این باره قرآن کریم و احادیث رسول الله صلی الله و علیه وسلم اشاره نموده است.

الله سبحانه تعالی میفرماید: وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» [اعراف/56] (در زمین بعد از اصلاح آن فساد و تباهی مکنید) این آیه مبارکه در قرآن کریم سه بار آمده است که شامل هر نوع فسادی خواهد شد و تأکید بر این دارد که از زمین همانا طبیعت که در آن زندگی می کنید را حفاظت کن.

در جای دیگری الله متعال میفرماید: هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» [هود/61] (او است که شما را از زمین آفریده است و آبادانی آن را به شما واگذار نموده) مفهوم آیه چنین است که خداوند متعال انسان را مسؤل آبادانی زمین کرده تا در این زمین به خوبی و بدون اذیت و آزار با هم زندگی کنیم اگر برای خود و دیگران اذیت و آزار ایجاد کنیم پس ما در فکر آبادانی زمین نیستیم.

احادیث رسول الله صلی الله و علیه وسلم بیان نموده است الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بَضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ» (رواه مسلم) (یعنی ایمان هفتاد و چند شعبه دارد که بهترین آن گفتن لا اله الا الله است و پایین ترین درجه ی آن کنار زدن و برداشتن اشیا اذیت کننده از راه مردم می باشد و حیا نیز شعبه ای از ایمان است) چنانچه در حدیث فوق ملاحظه میکنید از بین بردن اشیا

اذیت کننده در محیطی که مردم زندگی میکنند از شعبه های ایمان نامبرده شده است چه باشد اینکه حفاظت از محیط زیست بنمائیم و جهد در احیا آن داشته باشیم.

در حدیث دیگری رسول الله صلی الله علیه و سلم میفرماید: عُرِضَتْ عَلَيَّ أُمَّتِي بِأَعْمَالِهَا حَسَنَهَا وَسَيِّئَهَا فَرَأَيْتُ فِي مَحَاسِنِ أَعْمَالِهَا الْأَذَى يُنْحَى عَنِ الطَّرِيقِ وَرَأَيْتُ فِي سَيِّئِ أَعْمَالِهَا النُّخَاعَةَ فِي الْمَسْجِدِ لَا تُدْفَنُ» (سنن ابن ماجه) (یعنی اعمال خوب و بد امتم بر من عرضه شد در میان اعمال نیک عملی توجه مرا به خود جلب کرد و آن هم از بین بردن اشیا اذیت کننده از راه مردم بود و در میان اعمال بد نیز عملی که توجه مرا به خود جلب کرد انداختن آب دهان به مسجد بود) چنانچه در این حدیث رسول خدا صلی الله علیه و سلم ملاحظه می کنید بهترین عمل برداشتن اذیتی از سر راه مردم و دال بر حفظ محیط زندگی و نهی بر تخریب محیط دارد.

بر اساس آخرین تحقیق سازمان ملل که در قالب گزارشی به عنوان “زیست محیط ها، رفاه انسان ها و ایجاد تنوع زیست” منتشر شده است صدمه ای که انسان در پنجاه سال گذشته بر تنوع منابع بیولوژیکی جهان وارد کرده اند از هر زمان دیگری در طول تاریخ بیشتر بوده است. در حقیقت اهمیت محیط زیست را از دیدگاه محیط زیستی هیچ گاه نباید فراموش کرد؛ زیرا محیط زیست طبیعی تاثیر شگرفی بر روح و روان آدمی دارد محیط پاک و آراسته و خرم زندگی را شاداب و معطر میسازد.

بدون شک محیط زیست سالم یکی از نعمات الهی و بخشی از نظام خلقت می باشد که ریشه در جهان بینی توحیدی دارد؛ یعنی جهان و هر آنچه که در اوست، تصویری از خداوند واحد است. در اسلام هر گونه رفتاری که منجر به فساد در عرصه محیط زیست شود نهی شده است.

تمام!

منابع و ماخذ:

برعلاوه معلومات و راهکار های که از نظر خود بیان کردم از این منابع و ماخذ هم در مقاله خود استفاده نموده ام:-

➤ قران کریم

➤ تفسیر نور

➤ صحیح بخاری

➤ صحیح مسلم

➤ سنن ابن ماجه

➤ سایت ویکی پدیا

➤ سایت ریاست محیط زیست

➤ <https://www.hawzah.com>

➤ <http://www.najm.com>